

странама. Од ње су се одржали трагови у виду тераса од 150--175 m. рел. висине. Књажевачко Језеро је сасвим отекло. Сврљишки Тимок се и овом приликом знатно продужио, а напоредо са њим и Трговишки, док се најзад нису састали и као једна река наставили пратити повлачење језерског нивоа. Периоди негативног померања следовала је фаза мировања. Сврљишки Тимок се први пут дакле јавља у данашњој дужини у овој фази, коју морфолошки обележава речна тераса од 96—120 m. Ритмичко повлачење доњег ерозионог базиса вршило се и на даље, али се откуцавало у све већој даљини; њему је следовало стварање нових и нових речних долина, удубљивањем у старијим, док Сврљишки Тимок није дошао и у данашњу фазу.

СКАДАР И ЊЕГОВО ЗЕМЉИШТЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

од К. Јиречека, Беч.

Једно од највећих језера Балканскога Полуострва је *Скадарско Језеро*. Римљани су га звали *lacus Labeatis* или *palus* (блато) *Labeatis*, по илирском племену Лабеата. У књизи попа Дукљанина зове се *Балџа* (*Balta*), као што су се крајем средњег века звала мала приморска језера код Уциња, Драча и Валоне. Учени људи међу старим Србима назвали су га и *Диоклитијско Језеро*; један сарадник Божидара Вуковића Подгоричанина у његовој млетачкој штампарији 1520 г. био је јеромонах Пахомије „от остров Диоклитијскога језера“ (Новаковић у Гласнику 45, стр. 135). Језеро је 42 km. дуго и 14 km. широко; површина му је око 362 km². Западна обала је стрма и каменита, са острвима, на којима су развалине старих манастира и тврђава. Источна обала је ниска, пуна блата. На једном месту протеже се један залив, 1—2 km. широк, 12 km. дубоко у источну обалу; спољашњи његов део зове се језеро Кастрата (арбанашки Љећени Кастрати), унутрашњи део језеро Хота (Љећени Хоти), по арбанашким племенима у суседству. Површина језера лежи једва 6 метара изнад мора; зато је клима исте топлоте као у приморју, са јужним воћем сваке врсте, маслинама и др. Најсилније притоке долазе од

северне стране: река *Морача*, у коју се уливају *Зетша*, *Рибница* и *Цијељна* (Цџмџва у хрисовуљи Бањској и Дечанској, арбанашки Цем), са ушћем према острву Врањини, даље на запад јака *Црнојевића Ријека* и малена *Црмница*. Од источне стране спушта се река *Риоли*, „fiume clamado Rivola“ 1426 (Љубић 9, 15), са старим латинским именом (rivulus). Језеро је плитко, дубоко 2—7, највише 44 m. и то само крај западне обале. Од велике важности је вазда био риболов; ловила се особито *укљева* (*Alburnus scoranza*), талијански *scoranza*, у латинским листинама средњег века *saracha*. Нема сумње, да се је ниво Скадарскога Језера или блата често мењао. Кад је Дрим отворио себи пут у Бојану, затварао се излаз воде из језера па се површина језера дизала; говори се, да се сада диже већ више од 40 година, баш од како се та свеза великих река опет отворила. Кад је Бојана била без свезе са Дримом, језеро је опадало.

Западна обала је у прошлости имала мању важност. Биле су ту две жупе. Једна је *Црмница*, код попа Дукљанина *Сегменџа*, у листинама 14. и 15. века *Првница* (свакако од старе речи *урџмџ*: прљен). Највећи део црмничких села је био у време Немањића и Балшића својина манастира св. Николе на острву Врањини. На југ од Црмнице је предео *Крајина* (арбанашки Краја), некада српска погранична жупа према Грцима, док су они држали Скадар; ово се име чита већ код Дукљанина (*Craini*) и у листинама. Српски кнез св. Владимир је имао свој двор (*sigia*) у Крајини код цркве св. Марије, у којој је овај владалац био сахрањен, кад је по наредби последњег цара охридског Јована Владислава на острву Преспанскога Језера убијен (око 1016 г.). Из ове цркве су га однели, колико се може комбинирати, епирске војске деспота Михаила I, кад су (око 1215 г.) на кратко време отели град Скадар српскоме великом жупану Стефану (касније краљу Првовенчаном), па су овога српскога свеца пренели у Драч; од 14. века почива његово тело у манастиру св. Јована Владимира код Елбасана (Новаковић, Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима, у Београду 1893, 182 слд.). Стари манастир Крајински спомиње се још у време Балшића као „Пречиста Крајинска“ (Дучић, у Гласнику 27, 190). Развалине се налазе по Јастребову и Ровинском 3 и по сата од Скадра под Тарабошком Планином, у крају насељеном само од Арнаута мухамеданаца. Ипен (*Ippen*) је нашао овде у селу Острошу

развалине велике цркве, са четвороугаоном кулом изнад врата (*Wiss. Mitteilungen aus Bosnien* 8, 137 слд., са сликама). Испод Остроша лежи пола пусто село Штитар на самом језеру. Између Штитара и Скадра стоји на обали село Шкја с малом црквом, у којој се виде и нејасни трагови живописа (слика код Ипена у босанском Гласнику 1900, 517).

На острвима је било пет малих манастира, о којима је писао архимандрит Иларион Руварац у цетињској „Просвјети“ 1894 (год. II). Највећи је био манастир св. Николе на острву *Врањини*, на којем се дижу два каменита брда до 330 m. висине, са огромним изгледом по језеру и његовој околици. Богато су га обдарили и Немањићи и Балшићи, па најпосле Скендербег Црнојевић, санџак црногорски 1527 г. Једно време био је у свези са српским манастиром св. Михаила и Гаврила у Јерусалиму, којему га је записао цар Стефан Душан. Запустео је тек у новије време, кад су Турци (после 1843 г.) на овом острву изградиле тврђаву с топовима; обновљен је опет 1886 г. На блиском Кому (зове се и *Одринска Гора*) био је манастир Пресвете Богородице; у њему се види гроб Љеша Ђурашевића (Црнојевића), војводе деспота Стефана. Даље лежи *Старчева Горица*, са манастиром, познатим из записа старих рукописа; ту је укопан Божидар Вуковић, који је штампао црквене књиге у Млещима († 1540 г., Годишњица Н. Чупића 9, 205). На острву *Бешкој Горици* биле су две цркве, св. Ђурђа и Пресвете Богородице, у којој је гроб Јелене, кћери кнеза Лазара, жене Ђурђа Страцимировића Балшића и после босанскога великога војводе Сандаља († 1442 г.), са натписом. На острву *Морачнику* био је мали манастир Пресвете Богородице, који је 1417 г. обдарио последњи од Балшића, Балша (III) Ђурђевић.

Више важности је имала источна обала Скадарскога Језера, јер је ту пролазио велики пут од Скадра преко Никшића у долину Неретве, који се спомиње већ у римско време. У плодној равници на средњем току Мораче, на месту где се састају реке Морача и Зета, 5 km. на север од данашње Подгорице, стоје развалине највећег римскога града ових предела. То је била *Доклеа* (*Doclea*). Испрва је то био град великога илирскога племена Доклеата (*Docleates* или *Docleatae*), које је становало у данашњим планинама црногорским; недавно су се нашли латински натписи главара доклеатских у селу Вилусима код Грахова у развалинама римскога кастела,

званогa Salthua (Н. Вулић у загребачком Вјеснику археол. друштва, N. S. 8, 1905, 172). Градску организацију као римски „муницип“ добила је Доклеа од цара Веспасијана или од његових синова. О знаменитим развалинама овога града има два дела. Једно су саставили Енглези Munro, Anderson, Milne, и Haverfield: *The Roman Town of Doclea in Montenegro*, *Archaeologia* vol. 55, Westminster 1896. Друго су израдили талијански археолог Piero Sticotti из Трста са Далматинцима професором Луком Јелићем и архитектом Ивековићем: *Die römische Stadt Doclea in Montenegro, mit 1 Tafel und 148 Abbildungen in Texten*, Wien 1913, у издањима археолошке секције Balkankommission бечке академије књига 6. У развалинама Доклеа стоје крај поганских храмова и цркве старохришћанске. Град је запуство у бурним временима 7. века, али његово име никада се није заборавило. Види се да је ту вазда остала мала насеобина; као седиште епископа *Диоклеиас* спомиње се у области грчкога митрополита драчкога, као славни град *Диоклеја* у историји цара Мануила Комнина од Кинама. Само под утицајем прича о цару Диоклецијану у традицији се име променило о Диоклију. Још Божићар Вуковић пише о себи 1520 г., да је родом из Подгорице, „близ сушту града глагољемаго Диоклитије, јегоже некогда сазида Диоклетијан ћесар в име своје.“ Црногорци зову развалине и данас Дуке, Дукла, па причају разне приче о „цару Дукљану“. Од имена овога града прозвала се у средњем веку цела ова страна *Dioscia*, *Диоклеја*, српски *Диоклија* или *Диоклићија*, земља племена „Диоклитијана“ у списима цара Константина Порфирогенита и војводе Кекавмена. Још Скендербег Црнојевић пише се 1523 г., „санжак црногорски и свој диоклитијанској земљи господин.“ Али већ од 12. века ово име је полако било истиснуто новим именом *Зетте* по блиској реци Зети (латински *Zenta*, *Genta*). *Горња Зетта* је била у планинама од Његуша до источне стране Скадарскога Језера, *Доња Зетта* у приморју од Паштровића до Светога Срђа на Бојани.

Старије место него Доклеа је град *Медун* у Кучима. То је град *Меттеон* или *Медтеон* у земљи племена Лабеата, где је по причању Полибија и Ливија римски војвода (легат) Перперна 168 г. пре Хр. заробио жену илирскога краља Гентија, краљицу Етлеву, са њезиним синовима. У време деспота Ђурђа Бранковића спомиње се као *Medonum* или *Modon*; по једном млетачком опису била је то само кула (*una torre*) са малим

градићем, у којем је једва било места за кастелана са неколико стражара (Љубић 10, 151). Још 1456 г. држао је Медун деспотов војвода Милош, али већ убрзо су га освојили Турци. После тога је хтео Степан Црнојевић да одузме Турцима овај „кључ обеју Зета“, који лежи „на почетку Горње Зете“, па су му Млечићи 1463 г. за то послали и један топ, али залуду (*Medonum oppidum in capite superioris Xente situm, ambarum Xentarum clavem*, Љубић 10, 266). Маријан Болица, властелин которски, г. 1614 каже да је Медун тврђава врло неприступачна, али готово разрушена (*piazza mal guardata e quasi destrutta*) са 200 становника и заповедником, турским агом или диздаром (*Starine* 12, 182). Познато је, какву је важност имало ово место још у новијој историји Црне Горе. Свакако је то једна од оних мало тврђава у Европи, чија историја обухвата више од двадесет векова.

Наследник старе Диоклеје била је *Рибница*, где се родило Немања. Данас се зове Рибницом јака река, која пролази кроз данашњу Подгорицу, па нема сумње, да ће Рибница 12—13. века бити исто место, које је данас Подгорица. Име Подгорице јавља се први пут у најстаријој нотарској књизи судскога архива у Котору, где се око 1330 г. спомињу трговци с кожом и цревљари из Подгорице. Име стоји у вези са називима жупа тога времена; ту је била *Горска жуџа* попа Дукљана и жичке повеље, после *Подгора* у призренској повељи цара Стефана и у млетачком катастру скадарском од 1416 г. Још 1448 г. седео је у Подгорици војвода деспота Ђурђа, српски властелин Алтоман. Убрзо је дошла Подгорица под млетачку власт, али већ после мало година налазимо у њој Турке.

Старо насеље су *Тузи* према Подгорици, катун Љеша Туза у дечанској хрисовуљи 1330 г., велико село Тузи у млетачком катастру од 1416 г., са 150 кућа, које је било дужно дати 500 оружаних људи, које коњаника, које пешака (Макушев, О Славянахъ въ Албанији 127). Једна развалина даље према планини се зове *Самобор*. Даље на југ седе Арбанаси *Хоџи*, споменути од 1330 г. у 15. веку сјао племе, које је по Болици 1614 г. бројало 212 кућа и 600 оружаних људи, још даље *Шкрели* (већ 1416 г.), код Болице са 30 кућа, и *Касиџраџи* (исте 1416 г.), код Болице са 50 кућа.

Три сата од Скадра близу реке Риоли лежи брдо Маја Балезит са великим видиком по целој околици. На њему стоје

развалине града Балеза. По опису Јастребова простор је у пола мањи од града у Скадру; рушевине, у којима се види једна велика и једна мала црква, обрасле су свакојаким дрвећем (Гласник 48, 382). По Ипену врх брда се може обићи са 1000 корака. Међу грмењем виде се остаци градских зидина и једне цркве, али развалине изгледају сиромашније него у Свачу, Сарди или Дривосту (Гласник бос. 1900, 512 са сликама). Ту је био мали град Baleç, Valezo (или Baleço), Ballegio, Valeçio, такође помињат у 14—15 веку, са бискупом, који је био потчињен архиепископу Барском (Balaçensis episcopus). Али већ 1356 г. се тузи бискуп, да нема доходака, јер је његова бискупија пуна шизматика (Theiner, Mon. Slav. 1, 236). У књигама дубровачког архива спомињу се мајстори из овога града, дрвари (marangoni) и цревљари (cerdoni 1383). По катастру 1426 г. „cità da Valezo“ је бројала једва 25 кућа (Starine 14, 38). Ускоро после тога град је сасвим запустео. Иван Црнојевић јавио је Млечићима 1474 г. да се Турци спремају Балез на ново утврдити (Гласник 15, 173). Спомиње га као развалину и Барлеције, 12 римских миља од Скадра, 5 од Дривоста.

У околини Балеза лежи село *Койлик*, сада мухамеданско. То је Сирелнич попа Дукљанина, село Коупљник, које је цар Стефан Душан дао своје Арханђеловачком манастиру у Призрену, Соренисо у млетачком катастру. По овом опису било је ту 1416 г. још пуно православних попова: Ђура протопоп, поп Андрија, поп Никашин, поп Милица (Pop Miliza), поп Станко, поп Богдан, поп Радослав Трибов, поп Радован. Сами становници су имали највише српска имена: Иван судија или Судић, Прибац Будимир, Иван Будимир, Богдан Наљешко, Новак Милић, Радко Влахиња, Братослав ковач, Остоја, Новак Трибов, Богдан Богшић, Андрија Крагуј, Радко Богоје, Димитр Богић, Дабижив Широко и др. Главар села (villa) био је Тома, писар канцеларије скадарске за српски језик (scrivan de la corte in schiavo. Starine 14, 34).

Скадар лежи на пољу узвишеном 18 м. изнад мора, у којем се диже изолиран вис елиптичног облика, 135 м. висок, са огромним изгледом на језеро и на целу околину, па и на велика брда Црне Горе и Албаније. Само море остаје скривено редом мањих висина. На овој висини вазда је била тврђава, од најстаријих времена. Положај је налик на Пловдив, где су на усамљеним скалама усред велике равнице на обали

Марице већ стари Трачани имали своју тврђаву, после Македонци, Римљани и други.

Крај Скадра излази Бојана из језера. Даље на исток отворила је себи пут кроз арбанашке планине једна од највећих река Балканскога Полуострва, *Дрилон* старих Грка, Drino (ген. Drinonis) или Drinius Римљана. у средњем веку латински Drinus или са романским чланом Ludrin, Lodrino, Oldrino, Uldrinum, арбанашки *Дрин*, српски вазда *Дрим*. Корен је *дер* (слав. драти, грч. δειρω), као у имену реке Дрине између Босне и Србије; да су обадва имена истога значаја, на то је већ Томашек свратио пажњу. Ова река доноси у море воде са великога простора: Црни Дрим истиче из Охридског Језера, Бели Дрим из високих планина код Пећи, Ушће се налази код града Љеша, али често се Дрим крај овога излаза спајао једним рукавом још и са Бојаном, баш код самога Скадра. Тако је било већ у римско време. Ливије пише, да град „Скодру“ затварају две реке, од истока Clausala (Дримац или Ђири), од запада Barbanna (Бојана); ове се реке здруже и падају у реку Oriundus flumen (тако у рукописима, покварено место Drinius), који излази из Шар-планине (ex monte Scordo) и тече у Јадранско Море. Јасније каже Плинијус, да Scodra лежи 18 римских миља од мора на реци Dirino. Ова свежа је била отворена и у 13—15. веку, где се Бојана често зове Flumen Drini, св. Никола на ушћу Бојане San Nicolo de Drino или de Oldrino (у дубровачким књигама), св. Срђ на Бојани portus Sancti Sergii de Drino 1282 или de Oldrino 1349, Sanctus Sergius Lodrini 1391 г. Али већ млетачки географ Доменико Негри крајем 15. века пише, да је Дрим свој ток променио и да се код самога Скадра види засипано старо корито (pristino mutato cursu, quod manifeste apparet, sub ipso namque oppido ad montis radices alveus repletus cernitur, p. 105). Ово старо корито је нацртано и на карти Млечића Coronelli 1688 г. Један анонимни млетачки путник пише 1557 г. да су обале Бојане зелене, јер ова река никада не расте (le rive del fiume, non solendo egli crescere, sono verdi, Starine 10, 251). Ами Буе само комбинира, да су се воде језера Бојане и Дрима некада сједињавале: „la plaine de Scutari, qui, en son niveau bas, servait probablement une fois à réunir les eaux du Drin à celles du lac et de la Bojana“ (Recueil d'itinéraires 1, 334). Напокон је Дрим зими 1858/1859. г. опет пробио излаз на северо-запад кроз Скадарско Поље, разоривши слабе насипе тамо постав-

љене; две зиме је страшним поплавама пустошио цело поље, па је треће зиме себи изровио ново корито. Становници ових места кажу, да овим коритом тече $\frac{2}{3}$ воде, а само $\frac{1}{3}$ кроз стари Дрим према Љешу (Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar im J. 1863, особити отисак из Denkschriften бечке академије, фил. истор. разред, књ. 16, стр. 34, 36).

Скадар није мењао своје име кроз више од две тисуће година. Римљани су га звали Scodra, исто и Грци, само што Византинци име кадкада стављају у множини (*Σκωδραι*). Поп Дукљанин пише Scodaris, адјектив Scodrinensis. Од 1287 г. јављају се облици Scutarum, Scutarensis. Старосрпски облик је *Скѡдѡр*, са два полугласа, као што изговарају још дан данас Црногорци; од краја 14. века чита се нови облик *Скадар*. Талијански се зове Scutari, арбанашки *Скодра* или *Шкодра*, турски *Скендериџ* или *Искендериџ*. Хан тумачи име од арбанашке речи „кодра“, хум, брдо.

Стари Илири су у Скадру имали своју краљевску столицу. Има и новаца са натписом *Σκωδραεινών*, са кацигом, македонског типа. Најстарији опис од 168 г. пре Хр. је код Ливија. Онда су Римљани ударили на илирскога краља Гентија (књ. 44, гл. 31). Скодра, каже Ливије, је најбоље утврђени (arx munitissima) и тешко приступни (difficilis aditu) град племена Лабеата, у положају од природе тврдом (munitum situ naturali oppidum), ограђен зидовима, с кулама над вратима (portarumque turres). Кад се пред Скадром јавио римски претор Луциус Анициус, краљ Гентијус (има од њега и новаца са грчким натписима) ударио је на њега, али је био потучен, па се морао повући у град. Тражио је примирје а међутим је побегао на лађи на језеро; али видећи да не може измаћи, предао се непријатељу, који је овога последњег краља илирскога одвео у Рим. Скодра је постала римски град, један од главних градова јужне Далмације, у којој је после цар Диоклецијан образовао нову провинцију Превалис. Рано се увело овде хришћанство, па се од 4. века почевши спомињу бискупи; повест овдашње бискупије иде непрекинуто од римскога времена до наших дана. Кад се је римско царство поделило на источно (цариградско) и западно (римско), Скадар и цела провинција Превалитанска су остали у царству цариградском и ливизантинском. Кад су се прилике насељењем Словена у 7. веку промениле, остао је Скадар са Дривостом, Љешем, Уцињем и Баром Византинцима, који су га бројали

у провинцију (тему) драчку. Макар да су становници ових градова били највише потомци Римљана, бискупи њихови су по старим каталозима били потчињени грчком митрополиту у Драчу. У 11. веку су Скадар узели Срби, који су онда подупирали латинску цркву против грчке, па су бискупи ових градова спадали под новог латинскога архиепископа у Бару (Antivari). Кад су 1096 г. овуда пролазили крсташи из Јужне Француске, нашли су у Скадру српскога краља Бодина, који је њихове вође пријатељски поздравио. Комнини, особито цар Мануил, обновили су византинску власт над овим приморјем, али после смрти Мануилове (1180) освојио је Скадар са другим околним градовима српски велики жупан Стефан Немања. Последњи покушај да се обнови грчка власт у овом крају био је око 1215 г.; први деспот епирски Михаил I. отео је Скадар великоме жупану Стефану (касније Првовенчаном краљу), али после изненадне смрти деспотове Скадар су опет заузели Срби, чији је остао кроз 13. и 14. век.

Тврђава скадарска зове се већ код Стефана Првовенчаног у житију Немање „*Росаф* град, рекоми Скадар“. Ово име спомиње као Rosarpha и Марин Барлеције у 15. веку, па га знаду још и неки писци 19. столећа. Спада међу чудне појаве преношења местних имена под упливом црквених легенда. Није то ништа друго, него сирски град Русафа, о којем се чита у житију св. Срђа и Вакха, римских војника из Сирије, данас пуст, али са својим зидинама и зградама лепо сачуван у пустињама близу Еуфрата, недалеко старе Палмире. Испод Скадра је био славни манастир ових светаца на Бојани, па је народ пренео отаџбину ових мученика у најближу околину (Иларион Руварац у Гласнику 49, 39—41 и моја расправа: Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Sitzungsberichte бечке академије, књ. 136, стр. 48—54).

У Немањинко доба Зета са Скадром често је била предео српскога престолонаследника. Када је српско царство почело пропадати, владала је овде од 1360 г. породица Балшића. Најзад су Турци заробили Ђурђа Страцимировића Балшића, па га нису пустили, док им није предао Скадар. После тога је заповедао у Скадру и у Св. Срђу 1393—1395 г. турски војвода Шахин. Ђурађ је после две године опет протерао Турке, али је у априлу 1396 уступио Скадар, Дривост, Дањ и Св. Срђ Млечима. Млетачка република је држала Скадар 83 године, 1396—1479. Заповедник у Скадру је био „capitaneus et comes“

републике св. Марка. У време деспотско Срби нису успели да заузму опет Скадар. Крајем 1421 г. залуду га је држао у опсади деспот Стефан, по други пут 1422 г. деспот сам, после његов војвода Мазарак, али у ноћ 18 децембра је Никола Капело, који је стајао с млетачким лађама код Св. Срђа, ударио на Србе, који су се морали повући према Дању (Jorga, Notices et extraits 1, 329 б. 4).

После пропасти Србије и Арбаније почели су овамо продирати Турци. У време султана Мухамеда II румелијски беглербег Сулејман 1474 г. опколио је Скадар, али Антун Лоредано добро га је бранио са 2500 војника, помоћу млетачких лађа на Бојани и на језеру, подупиран и од Црнојевића и од Арбанаса. Другу опсаду 1478 г., коју је описао Марин Барлеције у малом латинском делу, водио је сам султан Мухамед II. Млечићи су град јуначки бранили, али најзад су га морали 1479 г. у миру испразнити. Од 1600 војника било је остало само 450. Грађани под својим вођом Флоријем Јонимом су се иселили у Млетке, Равену и Тревизо. Од тога времена је Скадар остао 413 година под турском владом, до г. 1913, кад су га узели Црногорци.

Средиште старог Скадра био је горњи град (castrum), приступачан само са једне стране. По опису Ипена има облик јајета и опкољен је двојаким зидом са кулом, где се свуда познају трагови млетачке грађевине. Зграде су у 19. веку силно разрушене експлозијама барутане. Улази се кроз троја врата, свака врата у особитој кули, па су унутра три дворишта. У средњем дворишту је цамија са траговима готских сводова и скулптура (Гласник бос. 1902, 181). То ће бити некадашња стона црква св. Стефана (ecclesia cathedralis Sancti Stephani de Scutaro 1403), која је 1346 г. била на гласу ради чудеса, што су се ту случила (Theiner, Mon. Slav. 1, 219). Турци су од ње начинили цамију, али још 1685 стајале су унутра поварене старе оргуље (organo disfatto, Theiner, Mon. Slav. 2, 218). У граду је била и палата, где су становале српске после млетачке власти, па и тамнице. Спомиње се још и црква св. Николе, где се краљица Јелена, удовица краља Стефана Уроша I, од монаха Јова дала пострићи за калуђерицу, „вѣ црквы светаго Николи вѣ славѣнѣмъ градѣ Скѣдрѣ“ (Данило 84), по катастру од г. 1416 „San Nicolo apresso la porta“. Друге цркве су биле: Santa Maria према граду, црква фрањевачка (fratres minores 1395), црква св. Илије у манастиру домини.

канском (1444), San Aponale, Ogni Santi (сви свеци), српски звана „Свети Врачи“, и две цркве, које су биле 1416 г. у развалинама: Свети Тодор и Santa Croce.

Срби су у Скадру имали манастир св. Петра, под српским митрополитом зетским, којег поставља „patriarcha Sclavonie“, са игуманом (1404, 1426, Љубић 5, 43, и 9, 16). У подграђу Sub-Scutari, где су становали дубровачки трговци, спомиње се дубровачка црква св. Влаха (extra Scutari ad Sanctum Blasium 1433, S. Blasius prope civitatem Scutari 1444). Куће у граду су 1416 г. биле и камене и дрвене, покривене каткада само даскама или сламом.

Краљевски или касније царски двор српски са својим палатама био је изван града на реци Дримцу, коју Негри пише Дрпах, Млечићи Drinase, сада Дринаси или Ђири. Ту је био двор младога краља Стефана Душана, кад је имао рат са својим оцем, краљем Стефаном Урошем III (Дечанским). Отац је, како пише Данило (стр. 209), харао винограде, воћњаке и њиве „и тоу же самѣ дворѣ сына своѣго подѣ Скѣдромѣ на вѣрѣѣ Дримѣцѣ, похаты многѣ дивѣны повелѣ до основанна разорити“. Још 1416 г. у млетачком се катастру спомиње код Скадра царски двор, „la corte de lo imperador“. Јастребов је мислио да је остатак те зграде био двор арбанашке династије Бушатлија у Космачу између Бушата и Дања, разорен 1881 г. поплавом Дрима; у две сале видели су се испод турскога бојадисања још остаци старог црквенога живописа са сликама из св. Писма (Споменик 41, 49—50). Али по Данилу треба двор Душанов тражити ближе према Скадру, на самом Дримцу.

Католички бискуп скадарски био је од 11. века потчињен архиепископу у Бару. Краљ Стефан Урош II Милутин поручио је 1321 г. Петру бискупу скадарском и њефалији Илији, да иду у Дубровник да узму доходак светодимитарски од 2000 перпера, али како је бискуп био болестан, послао је место себе са њефалијом својега њећака попа Стефана (Споменик 11, 24). На печату бискуповом види се Марија са малим Исусом. Политички главар био је градски кнез (comes); спомиње се 1347 г. кнез Петар Хранимиров (Petrus Chranimiri). Општина се звала „commune et universitas Scutari“ (1356); на челу су били судци и већници, „judices et consilarii civitatis Scutari“ (1401). Од градске канцеларије сачувале су се само латинске листине; 1330 г. се спомиње Clemens filius Gini, notarius communis Scutari. Писац за српске листине, уједно и тумач, спомиње се само у

време млетачке владе. У Скадру су се ковали и новци са латинским натписима. Краљ Константин, син краља Стефана Уроша II Милутина, који је после у борби против свога брата Стефана Уроша III (1322) погинуо, ковао је сребрне новце у 5 типова: „S. Stefanus Scutari“, са друге стране краљ на престолу с натписом „dominus rex Constantinus“. Бронзани новци градски имају са једне стране св. Стефана, а са друге Спаситеља са натписом „civitas Scutarensis“. Ђурађ Страцимировић ковао је овде и сребрне новце, са својом сликом и ликом св. Стефана, и 20 типова бакрених „фолара“. Бакрени новци Млечића имају с једне стране св. Стефана, са друге св. Марка (Dr. K. Stockert, Die Münzen der Städte Nordalbaniens, Numismatische Zeitschrift 43, 1910, 67—128).

У Дривосту, Уцињу и Бару је међу грађанима било пуно остатака старих Римљана или Романа, који се одмах познаду по именима породица. Али у Скадру налазимо највише имена арбанашка. У књигама архива дубровачкога и которскога спомињу се: 1330 Petre de Bercia, Andrea Span, Duchesa, Moisa Travalo, 1331 Guin nepos Petri Chranimiri, 1352 Progon Tuodori de Scutaro, 1370 Vita filius Duche, 1395 Tole de Paraviso и др. Било је и градске властеле: 1417 Ser Marinus, filius comitis Stefani de Scutaro и др. У 15. веку становала су у граду господода, која због несигурности нису више живела у властеоским дворовима по селима, као пре; били су то особито „пронијари“, који су били дужни да са својим људима служе као коњаници у војсци. Живахна је била трговина, особито на путу у Призрен и Ново Брдо. Возило се из унутрашњих крајева особито восак и сребро, у унутрашност сукна и со, из језера сољене рибе, укљеве и јегуље. Преграде за риболов и млинови су затварали Бојану код самога града; Млечићи су намеравали 1422 г. да је укину, да би могли бродови доћи до самога Скадра.

За познавање околине је најважнији извор катастер (catasticum), писан 1416 г. од млетачкога нотара Petrus de Sancto Odorigo из Парме, велики рукопис (172 листа), који се чува у библиотеци св. Марка у Млечима. Употребљено га је Макушев, пишући своје дело „О Славнахъ въ Албани“ (Варшава 1861). Љубић је издао у Старицама југословенске академије књ. 14 само извод. Потпуно издање је спремао накратко пре своје смрти Миклошић, али није успео да рукопис доврши и преда у штампу. Пет година после 1416 г. је млетачка влада, већ 1421 г. наредила,

да се састави „catasticum novum“ за Скадар, Дривост и Уцињ, али од те радње се није ништа сачувало. Земљиште града Скадра се простирало онда од мора између Бојане и Дрима до села Тузи код Подгорице, подељено на два дистрикта, изнад и испод града, sotto Scutari и sopra Scutari. Села је било 114, 38 у горњој, 76 у доњој области, са 1237 кућа. Имена села постоје већином и данас, код самога града на пр. Lubani (Јубани), Vulcatani (Вукатани), Spatari (Спатари), Cusmaci (Космач). Нема сада села Улијари „више Скадра“, у којем је Константин, син Ђуре Балшића и госпође Теодоре, сестре деспота Драгаша (Споменик 11, 15), издао 1395 г. Дубровчанима повељу (Миклошић, Monumenta 228). Од градова су се вазда одржали већи градови Скадар, Љеш и Уцињ, основани још пре римског доба. Чудно је колико је од 15. века пропало малих градова, пре свега бискупска седишта Балез, Дривост, Сарда, Дањ, Сапа и Свач. Овај појав се налази у Тракији између Галипоља и Дренопоља, као последица турскога завојевања после прелаза Турске у Европу (1354) и опет у околици Скадра и Драча, где је то била последица великих турских ратова 15. века против Млетака и Скендербега.

Главна тврђава у околини је била 10 км. на исток од Скадра у долини реке Ђири, старог Дримца, већ унутра у арбанашким планинама: *Дривасто*, латински Drivastum, *Дривост* код краља Стефана Првовенчаног, исто тако Drivost код Томе Архидијакона Сплешанина, Drieuasto на карти фра Мавра из 15. века у Млечима, стари град, можебит још из илирскога и римскога времена. Арбанашки се зове *Дришти*. Развалине описују Гопчевић, Oberalbanien und seine Liga (Leipzig 1881) 152 слд., Ипен у босанском Гласнику 1900, 520—631 са сликама и А. Degrand, Souvenirs de la Haute Albanie, Paris 1901, 88 слд. са сликом. Лежи на брду око 150 м. високом, које је од севера и запада ограђено дубоком долином реке Ђири, од југа долином потока Прони Дриштит, тако да је приступ отворен само од источне стране. У половини висине лежи село Дришти са џамијом. Око 60—80 м. више стоји на врху стари град Калаја Дриштит, ограђен зидовима у облику неправилног четворокута с остацима двију врата и са развалином мале цркве са три округла олтара (триконхос). Од зидина се отвара велики изглед на Скадар и језеро. Већ Барлеџије хвали добру воду и добар ваздух у Дривосту.

У старим каталозима грчких епископа спомиње се о

Δριβάστων под митрополитом у Драчу, али после у 11—15. веку је овај бискуп био потчињен латинском архиепископу у Бару. Дуго време су Дривост држали Византинци, заједно са Скадром, док га није освојио Немања. Под српском владом овај град је остао привилегирана општина са изабраним чиновницима и домаћим законима; краља је заступао кнез (comes 1251). Кад су Монголи (Татари) 1242 г. из Угарске пролазили кроз Далмацију, да се преко Србије и Бугарске врате у Русију, опљачкали су, како пише савременик, спљетски архиђакон Тома, градове Свач и Дривост и побили становнике. После цара Стефана владали су ту Балшићи. Заједно са Скадром је и Дривост 1393—1395 био у турским рукама, па је 1396 г. дошао под власт млетачке републике, која је потврдила старе градске законе (*antiqua statuta*), уредила границе између Дривоста и Скадра и осигурала продају домаћег вина забраном туђег (Љубић 4, 408 и 5, 7). Заповедник у граду и његовом округу (*comitatus Drivasti*) био је млетачки подестат (*potestas*). Много се мучио Балша III, да град опет одузме Млечићима. Дугом опсадом је г. 1418 град глађу и жеђу сасвим измучио, тако да је млетачком заповеднику Кореру остало само 40 војника. Једнога септембарскога дана по страшној киши узме Балша Дривост јуришем, без икаквог губитка својих људи, и зароби подестата са женом и његовим војницима (*Jorga, Notices et extraits* 1, 294 б.). Већ 1421 г. преузела је Дривост војска деспотова, што је Млечићима било врло тешко, јер, како пишу, „без Дривоста град Скадар мало ваља“ (*quia sine Drivasto civitas Scutari parum valet*, Љубић 8, 118). Српски деспоти су Дривост држали до 1442 г. Један опширан погранични договор Млечића и Срба је закључен у новембру 1426 у Дривосту. После су град опет 36 година држали Млечићи 1442—1478, који су наново потврдили градске привилегије (Љубић 9, 157—159).

Јасно се разликује град (општина) и тврђава (*castrum et civitas*). Стана црква је била св. Ђурђа. Спомиње се још црква св. Марије са капитулом каноника (*capitulum ecclesiae S. Mariae de Drivasto* 1352) и црква св. Францишка. Око бискупа је било пуно свећеника, каноници, архипресбитер и попови, али због сиромаштва многи од њих су служили у Дубровнику по црквама у граду и околини; један поп из Дривоста био је на пр. 1317 г. нотар на отоку Ластову. Нису познате подробности општинске управе (*communitas*), која је за писање

својих латинских књига имала нотара (опет попа). У околини је било доста уља и вина, али сиромаштво је расло као последица непрестаних ратова. Грађани су се још у 15. веку, како пише Барлеције, с поносом сматрали као потомци римских насељеника. Међу именима породица у 14. и 15. веку збиља има пуно романских: Palombo или Colomba (голуб), de Leporibus (зец), Barbabiancha (бела брада), Summa, Bello, крај арбанашких, као Variloth, Precalo, Scaruder (1368 слд., први траг народнога имена Шкипетара), или српских као Беривој или грчких, као Calageorgii (лепи Ђорђе) и Spano (*σπανός* човек без браде). Главна властeosка породица су били Спани или Спановићи. Петар Спано који се спомиње 1401 г. у Дривосту, држао је добра код Балеза; његов син Алексије био је војвода деспота Ђурђа у Новоме Брду. Млечићи су у 16. веку звали планине изнад Дривоста на северној страни Дрима *monti delli Spani* а планине на југ од Дрима *monti delli Ducagini* (Старине 12, 196). Град Дривост је ковао и врло примитивне бакарне новчиће; види се на њима град са кулама и са вратима, на којима је насликан љиљан; натпис „*civitas Drivasti*“ једва се може прочитати (*Stockert, Wiener Numismatische Zeitschrift* 43, 1910, стр. 117).

Места у околини имала су каткад романска имена: Fundina (врело), Cruce (крст) 1402. Под планином Маранај (у 15. веку Marinaa или Marinau) био је бенедиктински манастир св. Јована, 1356 г. додељен бискупу у Балезу (*Theiner, Mon. Slav.*); после се налазио на земљишту Дривошћана, у пределу Stole (Љубић 9, 158) или Strilalio, па је у њему опат вагда имао бити из Дривоста (*semper in futurum abbas sit Drivastinus*). Развалине његове, висока четвртаста кула са остацима цркве и манастира, леже у пољу названом Штој на север од Скадра, код села Раши. У 19. веку биле су велике распре између католика и православних исељеника из Црне Горе око тих развалина (*Ippen, Wiss. Mitt. aus Bosnien* 8, 141—143 са сликом, Degrand 81).

У време последње опсаде Скадра узели су Турци Дривост 1478 г. па су 300 заробљених Дривошћана довели пред Скадар. Тамо је султан Мухамед II пред зидинама Скадра града свима дао одсећи главе, да тим Млечиће поплаши и принуди, да се предаду. Не зна се, је ли се који Дривошћанин спасао и преживео пад своје старе отаџбине.

На путу за Призрен дође се из Скадра, преко поља, за

2 и по сата до Дрима, који овде излази из клисура. На левој, јужној обали диже се звонасто брдо са малим остацима старе тврђаве, коју Арбанаси зову *Дајино*. Под брдом лежи мало сеоце Вау Дејнс (лат. *vađum*), „брод дањски“. Код села је црква св. Марије, која данас служи као црква села Лачи, висока и тврда зграда са сводом и жалибоже силно поквареним фрескама; млађе су насликане поврх старих; има и натписа не само латинских, него и грчких (Hahn, *Reise durch die Gebiete des Drin etc.* стр. 36 слд., 328; Ippen у *Wiss. Mitt. aus Bosnien* 7, 240 слд. са сликама). Ту је стари прелаз преко Дрима са примитивним великим лађама, које још Буе описује (*rateço* и *ladia* 1377 г. у дубр. вестима) и ту се састају путеви из Скадра и Љеша.

Град *Дањ* добро је познат из споменика 14. и 15. века, латински *Dagnum* (*mercatum Dani, de Dano, de Dagno*), талијански *Dagno*. Краљ Стефан Урош III је 1326 г. издао Дубровчанима повељу „на Дани“. Цар Стефан је поклонио ону цркву, што се још данас види испод града, своје манастиру св. Арханђела код Призрена: „црковъ на Дани света Богородица с людъми и земљомъ и селомъ Прапратницомъ и селомъ Лончари“ (Гласник 15, 304). Већ у време цара Уроша јавља се у Дању 1361 г. латински бискуп, под архиепископом барским; ред ових бискупа дањских, који су после носили само наслов а нису живели у својој бискупији, може се по Фарлату пратити до 1520. г. Под Балшићима се често спомиње „царина на Дани“ (или „Дану“). Ђурађ Страцимировић је Млечићима 1396 г. уступио са Скадром и Дањ, али међутим га је отео и себи задржао властелин Која Захарија, који се пише господин сапатски и дањски (*dominus Sabatensis et Dagnensis*). После је на Дању био неко време турски ђефалија (1431). Напокон је 1444 г. госпођа Боља или Боја, кћи Којина, предала Млечима град Дањ, утврђен са седам топова или „бомбарда“ (Љубић 9, 443), град Сати и друга места. После тога је опет отео Млечићима Дањ 1447 г. Скендербег, али већ следеће године га је вратио; на ново су га узели 1456 Дукађини, али 1458 предао га је Лека Дукађин са браћом опет млетачким властима. Међутим се госпођа Боја 1456 тужила, што је папа предао „*capellam Sancte Marie subtus Dagnum*“ неком латинском попу (Љубић 10, 91); република је одговорила, да она не може укинути папске буле, нека се госпођа тужи код самога папе. Околина Дања је била онда пуна села и винограда, старих и нових

Даље на исток стоји код села Мазреку на десној обали Дрима већ у кланцима, којима пролази ова река, црква 27 корака дуга са кулом, остатак старог манастира, са натписом, у којем се помиње „*rex Vros*“ и опат (*abas*) са целим својим клиром (*cum universo suo clero*). Описују ту зграду Јастребов (у Гласнику 48, 381) и Ипен (у *Wiss. Mitt.* 8, 131 слд.), који ју зове црква св. Николе у Шати.

Још даље се налазе на левој обали Дрима на каменитом, од три стране реком ограђеном полуострву, развалине градића са тврђавом, у коме се познају куле на градским зидовима, врата тврђаве и остаци цркава, али све проста радња без скулптура. Ту је био бискупски град *Сарда*, потчињен архиепископу барском (*Degrad* 110 слд., Ippen у *Wiss. Mitt.* 8, 134 слд., са сликама). *Episcopus Sardensis* или *Sardanensis* спомиње се 1190—1460 г.; кад кад се зове бискупом малог Пилота (*Polatum minus*), али после је његова столица сједињена са бискупијом у Сапати. Међу градовима, које је освојио Немања, краљ Стефан Првовенчани зове између Дања и Дривоста град „Сарџонкии“; нема сумње да треба читати „Сарџонскии“. Развалине се зову *Шурда* или *Шурза*.

Остаје да кажемо нешто и о путу од Скадра к мору, до ушћа Бојане и Дрима.

На десној обали Бојане лежи село *Облика* испод брда Тарабоша (572 метра). Овде је био град *Obliquus*, у којем је по Дукљанину цар Самуил опсео кнеза Владимира и заробио га, *Oblich partium Schutari* 1398 у књигама дубровачким. У 15. веку је Гојчин Црнојевић тражио од Млечића, нека му даду *Oblich*, јер је његов род то место у стара времена примио од господара зетских (1444, 1452 Љубић 9, 202, 435).

Ниже следи село Трунши, некада *Trunsi* или *Trompsi* на острву Светога Срђа (*insula Sancti Sergii*), које се 1423 г. верно држало Млечића.

Главно место на Бојани је био бенедиктински манастир *Светих Срђа и Вакха* на левој, јужној обали, 18 миља од ушћа, а 6 миља (1 и по сат) од Скадра. Не знамо када и од кога је основан. Поштовање ових сирских светаца било је највише развијено у 6. веку, у време цара Јустинијана, који је тим мученицима посветио и једну велику цркву у Цариграду. Поп Дукљанин пише, да су ту биле гробнице краља Михаила, Бодина и других српских краљева из Диоклитије у 11—12. веку. По сачуваним натписима цркву су обновили краљица Јелена

и њезин син краљ Стефан Урош II Милутин; најбољи снимци ових натписа јесу код Ипена, *Wiss. Mitt.* 7, 232. Овде је било пристаниште трговачких бродова, царина и сланица. За то има у споменицима особито дубровачким пуно спомена о Светом Срђу, *Sanctus Sergius*, *San Serzi* или *portus Sancti Sergii de Drino* (*Oldrino*). Спомиње се и „панађур“ код Св. Срђа (1377). Увозило се сукно, вино из Далмације и Италије, сѐ итд., извозило се дрво, восак, олово и сребро из Србије, риба из Скадра итд. Чиновници српских краљева су били на пр. заступник краљице Јелене, „*baiulus domine regine ad portum Sancti Sergii*“ 1280 и „*castellanus Sancti Sergii*“ Богдаша 1335. Из солских магацина добивали су сѐ по хрисовуљама краљевским или царским манастири у Врањини, у Бањској и у Призрену. После борбе Ђурђа Страцимировића с Турцима владао је у Скадру и овде 1393—1395 Шахин, „*saritanus Turcorum*“. Ђурађ је Турке истерао, али је већ 1396 г. предао и ово место Млечићима. Пристаниште на Бојани код св. Срђа имало је велику важност у борбама републике св. Марка са Балшом III и са српским деспотима. Овде су стојале млетачке галије, да чувају Скадар, па 1423 је ту саграђена привремена тврђава, зграда већином дрвена (*bastita a latere S. Sergii*). У јулу 1423 г. јавио се овде Ђурађ Бранковић, нећак деспота Стефана, са 8000 коњаника, али већ у августу закључен је у логору пред оном „баститом“ мир између Млетака и Србије (Чедомиљ Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић, књ. 1, у Београду 1880, 1, 40). Млечима остане Скадар, Љеш и Уцињ, Србима Дривост, Бар и Будва. Најзад је св. Срђ био важна тачка за Млечиће кад су Турци стали ударати на Скадар.

У турско време било је ту доста трговине; караванска роба товарила се на бродове и обратно. Још 1685 г. стојао је крај цркве лепи и високи стари звоник (*bellissimo campanile*) са изгледом по целом пољу (*Theiner, Mon. Slav.* 2, 218). Данас је црква св. Срђа пуста развалина, велика зграда са три олтара и три лађе, са зидовима од камена и цигаља, са остацима патоса са мозаиком и траговима старог живописа у два слоја. Крва више нема, и дрва расту и унутра у цркви. Од једне стране зид већ пада, подкопан од Бојане. Близу је мало село *Ширч* или *Ширги*. Опис је дао Јастребов у *Гласнику* 48, опширнији са сликама и планом Ипен у *Wiss. Mitt. aus Bosnien*, 7 (1900), с. 231 слд., *Degrand* 93 слд.

Предео северно од Бојане зове се већ у 14. и 15. веку

Забојана. Садања главна лука на реци је *Обоџи* на десној обали, можда *Скала* 15. века (*locus Scale* 1423, *Scala over Stretto*, Љубић 8, 242, 250). Село Самриши на левој обали, некада *Samarisi*, је било старо добро Ђурашевића или Црнојевића, али Млечићи нису хтели да им га врате, него су подарили ове земље арбанашкој властели из породице Памалијота, својим верним присташама (Љубић 9, 202, 435). Даље стоји на десној страни село *Горица*, насељено од католичких и православних Арбанаса, *Gariza* код попа Дукљанина, *Santa Maria de Goriç de Ludrino* у дубровачким књигама 1387 г., где су некада товарили дрва за извоз. Ниже је био *Sanctus Petrus de flumine Drini* (1278) и црква св. Теодора, *ecclesia Sancti Theodori in flumine Drini* (1282, 1374); тамо се прелазило преко Бојане (*San Todoro, passo di Voiana*, Љубић 10, 11), исто као код следећег села *Belleni* или *Bellani*, данас Белен (или Белај на левој страни).

Са десне стране утиче у Бојану река Међуреч, дуга око 20 км. Долази из језера Саша, које лежи по сата од Бојане и које је само проширено корито ове реке, по Ровинскоме каткад само 500 м. дуго, али после великих киша и до 4 км. Горњи део је пун блата и нездрав је. Десна обала је обрасла шумом; лева, према северној страни, гола је и каменита, са развалинама старог града. То је био град *Свач*, латински *Suacia* или *Soacia*, талијански *Suaço* или *Soaço*, столица свачких бискупа, под влашћу архиепискупа барскога (*episcopus Suacensis, Soacensis, Soacinensis*), који се по Фарлату спомињу од 1067 до 1530 г. Од времена великога жупана Немање Свач је био у српским рукама, али око 1400 г. почео је пропадати. О градској управи и о становницима знамо врло мало. Нашли су се и бронзани новци овога града, са ликом св. Јована Претече с једне стране; на другој страни се види зграда (*loggia*) са сводовима на два ката и изнад тога кула, са натписом „*Sovaci civitas*“ (*Stockert l. c.* 119). Зидови градски су били 1406 г. у злом стању, па је бискуп као поклицар општине молио у Млечима за дозволу, да општина град на ново утврди (*fortificare et murare locum illum*, Љубић 5, 77), јер Турци пљачкају већ по околини. Још 1413 Дубровчани су дали бискупу цигље, да покрије своју цркву. У 16. веку град је био пуст и празан. Ђустинијани пише 1553 г., да у овом прастаром граду (*antichissima città detta Suazzi*) зидине и врата стоје још целе, прекоп ван зида да је још празан и унутра да су остаци од 360 (!) цр-

кава и капела (Љубић, Commissiones et relationes 2, 231) И сада кажу сељаци, да су у томе граду биле само цркве, па га зову *Кишаџи* (киша арб. црква) или *Шас*, како се зове и недалеко село, насељено мухамедовцима. Стоје још зидови градски са двоје врата, и унутра развалине велике цркве с олтаром у кули и још једне друге цркве с траговима живописа и гробом епископа Марка, који је умро 1262 г. (Ипен, Wiss. Mitt. 7, 235 слд., нове слике у Гласнику босанском 1902, 552 слд.).

Даље су села, набројана у катастру 1416: Penetari (Пенетари), Precali (Прекали), Luarisi (Луарси), Recì (сада Речи). На ушћу Бојане у море било је с леве стране село Полани или Пулани (сада Пулај), с десне стари бенедиктински манастир бискупије уцињске, св. Никола, San Nicolo de Drino (Oldrino) или San Nicolo de Bojana, abadia di San Nicola de la foza (лат. fauces грло, ушће) de la Bojana (Љубић 9, 10). Име је наследило арбанашко село Шинкол, талијански звано San Nicolo. Некада, свакако још пре средњег века, ушће Бојане било је окренуто даље на север, ближе према Уцињу, тамо где је сада језеро Зогајско, у топлом и плодовитом пределу, пуном шуме, жита и воћа.

Од ушћа Бојане до ушћа Дрима има крај мора око 20 км., са висинама до 551 метра. У средњем веку све је било густо насељено, али сада је доста пусто. На мору лежи садање пристаниште града Скадра San Giovanni di Medua, већ 1336 г. споменуто као portus Medue, 1414 Miedua portus Alesii у књигама дубровачким, Medova на карти Талијанца Бенинказе 1476. У старом веку је овде било добро пристаниште (tutissimus portus) Nymphaeum, које спомиње Јулије Цезар у повести грађанскога рата, три римске миље (4^{1/2} километра) од Љеша. Скендербег је захтевао 1449 г. од Млечића места *Медоа* и *Вилтоље* (сад на картама Велипоја); република му је услед тога дозволила, да пасе своја стада на млетачком земљишту (Љубић 9, 312). У катастру 1416 г. спомиње се овде пуно села: Barbarossi (Барбалуши), на десној обали Дрима, Chacharichi (Какарики), Baladrini (Балдрин), Renisse in la Medoa (сада брдо Мали Рензит 551 м. на СЗ. од Медуе) и друга.

Дрим, који се називао и „Љешка река“ (flumen Lesii, flumen Alexii), имао је у средњем веку далеко мањи значај, него Бојана. Нема спомена, да су трговачке лађе пловиле од мора тако далеко уз реку горе, као на Бојани. Предео на

обали Дрима код Дања звао се *Рогаманија* (Rogamania), са селима La Virda (сада Вјерда), Lissani (Лисна), Dodice (Додеј), Medoia (Мјета) по листинама око 1460 г. (Љубић 10, 138, 295). Даље следи на левој обали предео са српским именом *Задрима*, које се чита већ у 15. столењу. Онда су Задриму звали и *Сатско Поље*, „pian del Sati“ (1459, Љубић 10, 138). са тврђавом *Сати* (castrum Satti, Satum, Sat, castello di Sati) испод планине monte de Satti. Градови Дањ, Сати, Сапата, па и предели Рогаманија и Задрима су били својина породица Закарија, после Дукађина. Има ту још село Нден Шат или Неншати, „испод Шата“ (Hahn, Reise etc. 328). Али главно место је била *Саџа* или *Саџаџа*, где је седео бискуп, који је спадао под архиепископију барску (episcopus Sappatensis). Г. 1291 обновили су становници пусти град „Сава“ (Sava civitas), изабрали бискупа, па су помоћу архиепископа барскога и краљице Јелене молили папу, да га потврди (Theiner, Mon. Slav. 1, 111). Села ових предела добро су позната из листина о преговорима Дукађина са Млечићима: Aimelli (данас Хајмели), Scaramani (Шаромани код Нден Шати), Fontanella (име романско) и др. Спомиње се 1452 г. село Gladri и река fiume del Jadro, данас Ђадри, позната још из српскога времена. Цар Стефан је призренскоме манастиру св. Арханђела записао цркву свете Богородице „на Гладрџ“ и „забљв на Гладрџ“ и село Жеравину, које се у 15. веку спомиње као „пронија“ властеле Захарија (Гласник 15, 304, 310, Starine 14, 55). Бискупија Сапатска је после 1490 била здружена са Сарданском и постоји још данас. По једном опису од 1685 г. су се онда видели једва остаци зидина града Сапе испод врха св. Анђела (vestigi delle sole muraglie della città di Sappa alla costa del monte detto S. Angelo, Theiner, Mon. Slav. 2, 219). То је садање брдо св. Михаила са развалином цркве; испод брда показује се место, где је некада била Сапа: по сата даље налази се садашњи стан бискупа Сапатскога, коме су потчињени католици у Задрици и у Дукађину, преко 2000 кућа (Hahn, Reise etc. 328).

Ближе према Љешу је било место Suffada, Zufada, где се товарила сѐ и дрва, 8 миља од Љеша по једној млетачкој вести од 1393 г., *Шуфадај* у повељи, коју је 1420 г. Иван Кастријот дао Дубровчанима; од Шуфадаја су трговци онда ходили кроз земљу Иванову у Призрен, у земљу „господина деспота“ (Archiv f. slav. Phil. 21, 95). Балшићи су 1368 датирали једно писмо Дубровчанима „ниже *Широкога Брода* у Љешу“

(Миклошић, Моп. 177). Можда је то исто место као Шуфадај, јер су из сланице „на Широком Броду“ добивали сђ манастири Бањска и св. Арханђео код Призрена.

Шест сати испод Дања лежи на ушћу Дрима град *Љеш*, како га зову и Арбанаси и Срби, *Лиссос* старих Грка, *Lissum* Римљана, *Елиссос* Византинаца (каталози бискупија, цар Константин Порфирогенит и Ана Комнина), латински у 13—15. веку *Lessium*, *Lexium*, *Lessum*, у 15. столећу *Alexium*, *Alessium*, талијански *Alessio*. На 200 метара високом каменитом брду стоји прастара тврђава, приступна само од источне стране; испод ње код реке је град. По Дијодору основао је грчку колонију у Лиссу око 385 г. пре Хр. Дионис старији, „тиран“ сиракуски и населио град Грцима из Сицилије. Тврђава се звала *Акролиссос* (по Полибију). Хан је опазио њене старе темеље од огромног камења, по начину „киклопских зидова“ у Грчкој. Има и новаца „Лиссиота“ са грчким натписом. После су ту владали Илири, док је град најзад дошао у римске руке. Онда је то био најјужнији град провинције Далмације, па су одатле полазили велики путеви у Салону, у Ниш и у Драч. У време норманских ратова хвали Ана Комнина тврди положај неприступачнога града, из којег су Византинци у рату са Боемундом лађама возили храну у Драч. У време Немањино *Љеш* се не спомиње, али је био свакако у српским рукама. Бискуп, пре потчињен митрополиту драчком, после је припао католичкој цркви (*episcopus Lessiensis* после 1371). У трговачким односима има ретко спомена о *Љешу*. Чешће су овде боравили Балшићи. Г. 1393 су град предали Млечићима два брата из породице Дукађина, Прогон и Тануш. У то време се *Љеш* сматрао као „десно око Драча“ (*dexter oculus Durachii*, Љубић 4, 305). Г. 1468 умро је Скендербег (Ђурађ Кастријот), па су га сахранили у *Љешу* у цркви св. Николе. Кад су Турци 1478 г. узели *Љеш*, разнели су кости славнога арбанашког вође као талисмана. Код Фарлата се спомиње 5 цркава: св. Никола (можда у тврђави), промењен у џамију, св. Ђурађ (у развалинама), св. Севестијан, *Sancta Maria a Nivibus* (турски арсенал), *Sancta Maria ab Angeli salutatione*, па изван града св. Маргарита и св. Марија, црква франјеваца, који сад станују преко реке у манастиру св. Антуна на десној обали Дрима. Католички бискуп љешки, којему су подвласни и Миредити, у турско време је имао свој стан изван града у селу Калмети. Унутра у тврђави су развалине палате

старих љешких бегова (Ипен у Гласнику босанском 1902, 182 са сликама). Море пред ушћем Дрима и Бојане се код Млечића звало „дримски залив“, *il golfo dello Drino*.

О ВЕГЕТАЦИЈИ СЕВЕРОИСТОЧНЕ АРБАНИЈЕ

СА ЈЕДНОМ БИЉНОГЕОГРАФСКОМ СКИЦОМ

од Н. Кошанина

1. Орографија и геолошки састав.

Део северне Арбаније у сливу Дрима до његовог изласка у скадарску равницу најнеприступнији је и најмање познат крај Балканскога Полуострва. Било ми је суђено да у томе делу проведем као војник лето 1913 г. Моје бављење тамо пада у најтеже и критично доба балканскога ратовања, када су војни задаци били главни део мојега рада и интересовања. Али су покрети трупе и велика предусретљивост њене команде, уз дуго бављење на посадама, ишли врло много на руку да овај део Арбаније пропутујем и ботанички познам. Врло драгоцен био ми је у овоме погледу и мој положај командира чете, јер ми је за време посаде у селу Петци омогућио неколико екскурзија на планине на левој обали Дрима и пружао увек у изобиљу радне снаге и транспортних средстава за скупљање и пренос флористичке грађе. На жалост војни судар са Бугарском, који је брзо наступио, прекинуо ми је готово сасвим научни посао и читалац ће разумети, да се под таквим приликама нису могле избећи празнине, које ће осетити у овоме извештају.

Моја посматрања простиру се на област у сливу Дрима, коју би затварале линије што би спајале Призрен, Бицај, Ороши, село Пуку у Дукађину и превој на развођу између река Буштераце и Ренике на путу из Ђаковице за Красниће. Овај део Арбаније разликује се орографски и ботанички од предела око Скадра и оних око Ђаковице и Призрена. Он је и културно готово свет за себе, Тибет Балканскога Полуострва. Географски представља широку депресију, чијом је средином усекао у правцу ЈИ—СЗ своје дубоко корито валовити и кривудава Дрим. Депресију затварају са свих страна